

2.3. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур

Із ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин і їх сортів тісно пов'язана лексика на позначення хвороб і шкідників аграрних культурних рослин. Ця лексика не була предметом спеціального детального вивчення. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, як правило, не виділялися в окрему лексико-семантичну групу, проте, слід зауважити, що деякі номени такого плану розглядалися у складі ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин», зокрема назви хвороб зернових культур. Так, наприклад, у монографії М. В. Никончука у розділі «Сільськогосподарські культури» подаються дві семеми — «грибковий паразит на колосках жита у вигляді чорного ріжка» і «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю, на вітках проса, на качанах кукурудзи» [Никончук 1985].

У центральнотермінологічних говірках репрезентантами першої з цих семем є лексеми: *р'іжкі* (майже в усіх обстежених пунктах) //

[у_ко́лоска́х жи́та бува́йут' так'і те́мні́ р'і́жкі́ / йак'і́ по́рт'ат' зерно́ //] (141); *р'і́жок* (57, 65, 70, 94, 106), *зо́на* (58, 69, 74, 79, 110), *ро́жки* (71, 94, 128, 129), *са́жа* (79, 80, 82, 171), *ро́жкі́* (128, 129), *р'і́жкі́* (117, 128), *спо́р'і́й* (128, 129), *зо́на* (55, 65), *жу́чки́* (136, 137), *ба́бка* (65, 68), *голоу́н'а* (68, 69), *голоу́н'а* (79), *парша́* (172), *грибо́к* (64), *жу́желиц'а* (66), *зола́* (55), *са́жка* (140), *спо́рін'я* (134), *мучни́ц'а* (140), *ма́нка* (88), *поп'і́л'ни́ц'а* (86).

Друга семема «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю та інших злакових культур» у центральнослобожанському ареалі репрезентована такими лексемами: *са́жа* (у більшості обстежених пунктів), *голоу́н'а* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 185) // [мину́лого ро́ку пше́ниц'а́ бу́ла за́ра́жена голоу́н'о́йу //] (130); *са́жка* (15, 65, 70, 71, 74, 88, 109, 136, 137, 141), *зо́на* (58, 69, 73, 74, 79, 93, 94, 110), *голоу́н'а* (55, 68, 69, 73), *зо́на* (58, 113), *са́ржа* (69, 79), *р'і́жок* (58, 93), *грибо́к* (68), *са́жиц'а* (70), *і́ржа́* (61), *пі́л'на голоу́н'а* [бува́йе тверда́ і пі́л'на голоу́н'а́ // пі́л'на к_концу́ убо́рки перетво́р'уйе зерно́ у_про́с'і́ / куку́ру́з'і́ / пше́ниц'і́ / оу́с'і́ ў_пил // спо́ри розл'і́тайуц'а́ / а ко́лосоќ / йак по́звоноќ // а у_тверд'і́й голоу́н' і соу́с'і́м дру́ге д'і́ло // йе пузі́рчата у_куку́ру́з'і́ голоу́н'а́ //] (168); *тверда́ голоу́н'а* (168), *пузі́рчата голоу́н'а* (168), *чо́рна зо́на* [чо́рна зо́на на_ко́лоска́х / а тоді́ вона́ розпі́л'уйец'а́ і по́йіда́йе зерно́ // його́ ну́жно ви́рива́т' // ми зр'і́зали пр'а́мо ко́лоскі́ у_жі́тов'і́ //] (170).

Розгляньмо й семему «сажка, грибковий паразит у вигляді чорних пухирчастих наростів на кукурудзі й інших рослинах», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *са́жа* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ба́гато куку́ру́зи́ / на_йак'і́й йе са́жа //] (65); *са́жка* (61, 70, 73, 79, 106, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 185) // [куку́ру́за по́кри́лас' са́жойу //] (131); *голоу́н'а* (55, 109, 128, 129, 134, 135, 180, 182, 184), *зо́на* (58, 61, 69, 73, 74, 93, 94, 110), *са́жа* (11, 55, 64, 75), *зо́на* (55, 65, 113), *пузі́рчата голоу́н'а* (72, 128, 129), *грибо́к* (68), *ба́бка* (68), *пога́на куку́ру́за* (60), *пухі́рчата са́жка* (73).

Із мікроутворенням «хвороби злакових рослин» пов'язані й репрезентанти семем: «колосок пшениці чи жита, уражений хворобою» — *бол'ни́й* (136, 137, 138), *хво́рий* (128, 129), *у́ра́жений хворобо́йу* (128, 129, 134), *пога́ний* (131, 136, 137), *за́ра́жений* (138, 170), *бол'а́чка на_ко́лоску́* (128, 129), *са́жа* (133, 170), *у́ра́жений* (135, 184), *пора́жбни́й* (138), *пусті́й* (131), *парша́* (130); «качан кукурудзи, вражений хворобою» —

бол'ний (136, 137, 138), *голоўн'а* (132, 135, 139), *хво́рий* (128, 129), *зара́жений* (138, 170), *бол'а́чка на качан'і* (128, 129), *у́ражений хворобо́ю* (128, 129), *у́ражений кача́н* (168), *пога́ний* (131), *пораже́ний* (138), *са́жковий кача́н* (130), *голове́шка* (134).

Відзначимо, що діалектоносії не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами зернових культур. Так, наприклад, до хвороб метонімічно зараховано жужелицю (*жужелиця хлі́бна* — це комаха з добре розвинутими задніми стрибальними ногами, яка завдає значної шкоди листкам жита, пшениці, ячменю) [Визначник 1987, с. 10].

ЛСГ «шкідники та хвороби технічних рослин(соняшнику, конопель, тютюну та ін.)». Найпоширенішими захворюваннями технічних культур є *чо́рна пл'аміс'т'іс'т'* (у більшості досліджених пунктів) // [голоўн'і шк'ідники со́н'ашника / коно́пел' / л'о́ну та т'ут'уно́у / хрестоцв'ітн'і бл'ішки / а се́ред хвороб / чо́рна пл'аміс'т'іс'т' //] (130) і *корнева́ гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на со́н'ашнику / бур'а́к п'ідіда́є довгоно́сик // мо́же бу́ти корнева́ гнил' // со́ўка бур'а́к йіс'т' // на бур'а́к напада́є воу́чок / ка́жут' ще су́чка / медве́дка // це одне́ і те́ж // метели́ця бур'а́к вийіда́є / мете́лики б'іле́н'к'і / але́ не са́м мете́лик / а черва́ йіс'т' бур'а́к і віса́док //] (131).

Зрідка у говірках Харківщини використовують номен «септаріоз» на позначення хвороби соняшнику): [ми об'ри́скуєм со́йашник од се́птар'іо́за //] (185). Уживається він, як правило, сільськими фахівцями, зокрема агрономами. Проте, навіть функціонуючи у мовленні людей із спеціальною середньою чи вищою освітою, ця назва набуває дещо відмінних від літературної мови фонетичних рис (літературна назва *септоріоз* — хвороба зернових та інших культурних рослин, при якій на листі, зрідка й на стеблах, з'являються світло-жовті чи бурі плями, що призводять до засихання листя, його опадання). У говірковому мовленні голосний звук **о** в ненаголошеній позиції вимовляється як **а**. Проте така вимова, як відомо, не є нормативною, правильною і не відповідає орфоепічним вимогам української літературної мови. Рідковживаною є і назва «заразіха» (багато-річна трав'яниста рослина-паразит, що прикріплюється до кореневої системи технічних культур (соняшнику, тютюну й ін) та зростається з ними своїм стеблом: [кул'ту́ри порази́ла зарази́ха //] (185). Літературна назва цього рослинного паразита *вовчо́к*. Найменування *зарази́ха*, очевидно, виникло на Центральній Слобожанщині внаслідок контактування з говірками російської мови (пор. російське

заразі́ха). Узагалі ж у говірковому мовленні Центральної Слобожанщини найменування хвороб технічних рослин вирізняються слабо або ж не виділяються мовлянами зовсім.

Назви шкідників технічних культур у говірках Харківщини репрезентовані ширше. Шкідниками, як правило, є комахи, хоча у свідомості мовців як такі сприймаються і деякі тварини.

Розгляньмо спочатку найменування комах. Семема «соняшничкова міль, або метелиця (*Homolosa nebulellum*)» репрезентована такими лексемами: *мол'* (у більшості досліджених пунктів), *м'і́л'* (141, 168, 171, 184), *метéлиц'а* (131, 180, 184), *метелі́ц'а* (131), *падсо́нухова м'і́л'* (141), *метéлик* (175).

На позначення вовчка звичайного, або ж капустянки (*Gryllotalpa gryllotalpa*) у центральнослобожанських говірках використовують слова: *капу́с'т'анка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [на_со́йашник / коно́плі / л'он напада́є капу́с'т'анка / і са́харний бур'а́к вона́ по́рте //] (185); *капу́с'т'а́нка* (128, 129, 131, 133, 169, 170, 182), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 140, 172, 179, 182, 184), *медве́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 168, 169, 175, 176), *ведме́дка* (131, 133), *су́чка* (131).

Семема «пелиця» на території Харківщини репрезентована лексемами: *тл'а* (в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на_со́н'ашнику бува́є / на_бур'ако́в'і і табаку́ / на_коно́пл'ах //] (131); *попелі́ц'а* (140, 168, 184), *поп'і́л'ні́ц'а* (170).

До шкідників технічних рослин належить і лучний метелик (*Pyrausta sticticalis*), який у центральнослобожанських говірках має такі назви: *метéлик* (майже в усіх досліджених пунктах) // [метéлик бур'а́к йіс'т' / со́н'ашник / коно́пл'у / але не_сам / а гу́сениці //] (171); *стебе́л'ний метéлик* (185).

Семема «клоп буряковий (*Polymerus cognatus*)» репрезентована на Харківщині лексемою *клоп*. Однією лексемою представлені й назви довгоносика та совки: *доу́гоносик* (у всіх обстежених пунктах) // [доу́гоносик йіс'т' бур'а́к / подсо́лних / л'он / коно́пл'у / горо́х //] (172); *со́йка* (в усіх досліджених пунктах) // [со́йка / личи́нка з_брудні́м бі́лим т'і́лом / по́ўн'іс'т'у зйіда́є листки́ рослі́н // вони́ бува́ють і сі́л'но погри́зені // йіс'т' бур'а́к / со́йашник / карто́шку / горо́х і квасо́л'у //] (185).

Семема «листовійка» репрезентована лексемою *листове́ртка* (134, 174, 175, 180) // [листове́ртка крила́та / бува́є безкри́ла / кома́ха зеле́ного чи жо́утва́то-зеле́ного ко́л'ору // листки́ од_не́йі жо́ўкнут' / засиха́ють і скру́чуюц'а // у_коно́плі вона́ / л'о́ні //] (134).

На позначення сарани у центральнослобожанському ареалі використовують слово *саранча* (в усіх обстежених пунктах) // [на технічній культурі нападає і саранча // вона вигризає дірки //] (132).

Семема «блішка» репрезентована лексемами: *блеха* (у більшості досліджених пунктів) // [блеха порте л'он / коноплі / табак / сойашник //] (185); *бл'ішка* (131, 139, 179), *бл'ішка* (182, 184), *бл'ішця* (135), *хрестоцвітна бл'ішка* (130), *конопл'ана бл'ішка* (141).

До шкідників технічних культур належить і личинка хруща, яка має на Харківщині такі назви: *хробак* (майже в усіх обстежених пунктах) // [хробакі п'йдідайут' бур'ак / л'он / картошку //] (168); *личинка хруща* (134, 176).

Шкідниками, як уже згадувалося вище, можуть бути і тварини: горобці, граки, кози, кроти. Семема «горобець» репрезентована у центральнослобожанських говірках лексемами: *гороб'єць* (у всіх досліджених пунктах) // [гороб'ї сон викл'овуєут' //] (168); *вороб'їй* (172, 179, 183), *вороб'їй* (128), *вороб'їй* (128).

До шкідників-птахів зрідка на Харківщині зараховують граків: *грак* (169, 174) // [гракі сон'ашник кл'уйут' //] (169). Із тварин найпоширенішими шкідниками на території Центральної Слобожанщини є кріт (на позначення цієї реалії тут уживають лексеми *крот* і *кр'їт*, які поширені у центральнослобожанському ареалі однаковою мірою) і сліпак звичайний (*Spalax microphthalmus*), якого на Харківщині переважно називають сліпцем або сліпаком. Проте для називання останнього часто використовують у центральнослобожанських говірках вищезгадані лексеми *крот* і *кр'їт*. Здебільшого як шкідники сприймаються і кози: [коза у сон'ашник заб'їгає //] (169).

ЛСГ «хвороби та шкідники городніх рослин». Розгляньмо семему «хвороба, за якої чорніє ніжка капусти (розсади)», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *чорна н'іжка* (майже в усіх обстежених пунктах), *чорна н'їжка* (131, 138, 139, 185), *чорнон'іжка* [на капусту напала чорнон'іжка //] (168). Із мікрогрупою «хвороби капусти» пов'язані й репрезентанти семми «слизистий бактеріоз, хвороба капусти, яка виявляє себе в період зав'язування качана і від якої вона гние і вкривається слизом» — *гнил'* (128, 129, 136, 137, 169, 171, 172, 178, 181, 182), *слиз* (131, 133, 136, 137, 173, 177, 179, 180, 183), *слизистий бактер'їоз* (140, 168), *гнил':а* (138), *бактер'їоз* (185).

Зрідка на Харківщині зустрічається хвороба капусти, яка має найменування: *кила* (140), *к'їла* (168). Узагалі ж кила — це хвороба

деяких сільськогосподарських рослин, зокрема й капусти, що характеризується появою наростів на їх корінні.

Семема «хвороба помідорів, за якої підгниває нижня частина плодів» репрезентована такими лексемами: *гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах), *ф'ітофтора* (128, 129, 138), *хв'ітофтора* (128, 129, 138), *ф'ітофтороз* (140, 185), *хв'ітофтороз* (140, 185).

Хвороби перцю на території Центральної Слобожанщини, як правило, не поширені і, відповідно, маловідомі: [у_пéрц'а р'ідко бува́йе хв'ітофтороз / бактер'іоз //] (185). Те саме стосується і хвороб баклажанів: *ф'ітофтора* (128, 129), *хв'ітофтора* (128, 129), *ф'ітофтороз* [ф'ітофтороз / грибна хвороба / при_йак'ій зйау́л'айуц':а нал'іт і пл'ами // бува́йе ў_пом'ідор'іў і сін'іх //] (140), *хв'ітофтороз* (140).

Захворювання баштанових культур. У центральнослобожанських говірках було вивлено такі найменування хвороб гарбузів, кавунів і динь: *гнил'* (майже в усіх досліджених пунктах) // [йес'т' гнил' напада́йе на_гарбузі / кавуні // дін'і гнийу́т' бува // йакшо́ на_д'іл'ан'ц'і дес'áток штук згнийе́ / то це не_багато //] (170); або *бактер'іоз* [бактер'іоз ура́жує ог'іркí / дін'і / кавуні / гарбузі / і вони гнийу́т' //] (140). Семема «хвороба, яка утворює плями і наліт, що призводять до засихання рослин — гарбузів та інших баштанових культур, репрезентована лексемами: *борошніста роса* [борошніста роса́ бува́йе у_гарбуза́ / ог'ірк'іў / дін'і / на_кавуна́х] йе // вона́ утво́рує пл'ами / нал'іт / п'ісл'а чо́го росли́на засиха́йе //] (140); *роса* (133), *лучніста роса* (140), *лучна́ роса* (133).

Хвороби картоплі. Найпоширенішим захворюванням картоплі у центральнослобожанських говірках є *гнил'* (у всіх досліджених пунктах). Ця назва має своєрідну диференціацію, яка полягає в тому, що дуже часто мовці виділяють суху і мокру гниль: *суха́ гнил'* (131, 136, 137, 140, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184) // [суха́ гнил' п'áтнами / мо́кра гнил' / коли́ про́сто гнийе́ //] (131); *мо́кра гнил'* (131, 136, 137, 140, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184). Такі найменування на позначення хвороб картоплі, як *ф'ітофтороз* (168, 185), *хв'ітофтороз* (168, 185), *чо́рна парша́* [чо́рна парша́ / хвороба́ / при_йак'ій ура́жен'і і па́ростки / і плоді //] (140) мають поодинокі виявлення. Іноді мовці чітко не розрізняють назви шкідників і хвороб. Так, наприклад, як хворобу було названо колорадського жука: *колора́ц'кий жук* (128, 129) // [ў_карто́шки дв'і осно́ўніх хвороба́ / гнил' і колора́ц'кий жук //] (129).

Захворювання цибулі та часнику. На Харківщині вивлено такі найменування хвороб цибулі та часнику: *гнил'* (майже в усіх обстежених

пунктах), *шийкова гнил'* [шийкова гнил' / грибокѡва хворѡба / йакѡ виникаѡе п'їдчас збер'їган':а цибул'ї чи часнику //] (140); *шеїкова гнил'* [трѡба завести новоїи цибул'ї / бо ѡнаш'їи шеїкова гнил' //] (168); *гнил' ден'ц'ѡ* [гнил' ден'ц'ѡ ѡцибул'ї буѡѡе / жѡѡтне лїс'т'ѡ і рослїна вїѡне //] (140); *мозѡйка* [мозѡйка / це колї нацибул'ї зїѡул'ѡйуц':а св'їтло-жѡѡт'ї і б'їл'ї смѡги //] (140); *переспоронѡз* [хѡч цибул'ѡ і часник л'їкарство дл'ѡнас / но і вони бол'їйут' напереспоронѡз //] (185). Останнїм двом вїдповїдають такї лїтературнї назви, як *мозѡїка* (мозѡїчна хворѡба) і *пероноспорѡз*, або *неспрѡвжня борошнїста росѡ* (грибкове захворюѡвання, щѡ прояѡляється через 3–4 тижнї пїсля садїння і при якому спостерїгається вїдставання рослин у ростї, жѡвтїння та засихання лїстя, а у вологу погоду наѡїть і покриття їх сїруѡато-фїолетовим нальѡтом). Лексема «мозѡїка» утворилася, мабуть, унаслідѡк унївербацїї (стягнення в одне слово стїйкого словосполучення — мозѡїчна хворѡба-мозѡїка). Прѡте для розмовного лїтературного та гѡвїркового мѡвлення, очеѡвидно, природнїшою є усїчена, економнїша з погляду мѡвнѡзвукѡвих засѡбїв та, вїдповїдно, придатнїша й зручнїша для комунїкативного процесу, форма *мозѡїка*. Щѡдо лексеми «переспорѡноз», то вона, ймѡвїрно, утворилася вїд лїтературного слова «пероноспорѡз» унаслідѡк дїї так зѡваної народної етимологїї.

Хворѡби бѡбових культур. Дуже рїдко зустрїчається у централь-нослѡбожанських гѡвїрках така назѡа хворѡби бѡбових рослин, як *асѡх'їтѡз* [асѡх'їтѡз горѡху ѡраѡуѡе ѡс'у рослїну / зїѡул'ѡйуц':а пл'ѡми / ц'ѡточѡки // хворѡба передаѡец':а рѡштѡками зараѡженої рослїни //] (140). Асѡхїтоз — це хворѡба, щѡ враѡѡе переважно горѡх, на лїстї і стеблах якого з'ѡяѡляються свїтло-каштанѡвї плями з темно-коричнеѡою ѡблѡмїѡѡою. Рїдѡковжѡваною назѡою є й *антракнѡз квасѡл'ї* [антракнѡз квасѡл'ї / це колї ѡпер'їѡд зїѡулен':а сѡд'їѡ і утѡрен':а плѡд'їѡ виникаѡут' черѡвѡн'ї пл'ѡми / йак'ї набуѡѡѡут' / а пѡт'їм зїѡул'ѡйуц':а смѡги //] (140). Антракнѡз — грибокѡве захворюѡвання сїльськогѡспѡдарських культур, унаслідѡк якої молодї рослїни гинуть, а на старїших з'ѡяѡляються жѡвтї, рожеѡї або бурї плями, трїщини і виразѡки з темно-бурими краѡями; на стеблах плями буѡають чорнї, нїби ѡѡвугленї. Уживаються цї назѡи, як правило, фѡхївцѡми.

Найменуѡвання хворѡб їнших городнїх рослин, зѡкрема редьѡки і редисѡки, мѡвцѡям неѡвїдомї.

Назѡи шѡїдникїв городнїх культур. Семѡма «ѡлѡрадський жук, шѡїдник картоплї, баклажанїв, помїдорїв» репрезѡентована лексемами:

ко́лора́цький жу́к (майже в усіх обстежених пунктах), *ко́лора́д* (128, 129, 136, 137, 138, 173, 175, 177, 177, 178, 180, 181, 183, 185), *жу́к* (169).

Значна кількість найменувань шкідників городніх рослин є однаковою з назвами шкідників технічних культур, тому детально розглядати їх ми не будемо.

Перерахуймо найменування шкідників помідорів: *ме́двѣ́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 168, 169), *со́ўка* (136, 137, 138, 140, 168), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'а́нка* (170), *ве́дме́дка* (131).

Шкідники баштанових культур. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *ба́штан:а по́пелі́ця* (140), *воу́чок* (131, 140), *капу́с'т'анка* (185), *со́ўка* (185), *паву́тін:ий кл'іш':* (140), *три́пс* (140), *слима́к* (140), *дро́т'а́ник* [дро́т'а́ники / це черв'ячк'і так'і ма́ле́н'к'і / б'і́л'і //] (140); *дро́т'а́нка* (179), *гра́к* [гра́ки бакшу́ бува́йе ви́кл'о́вуйут' //] (169).

Шкідники баклажанів і перцю. Ці рослини мають незначну кількість шкідників, а відповідно і їх найменувань: *воу́чок* (133), *капу́с'т'анка* [капу́с'т'анка по́п'і́дгриза́ла пе́рец' //] (185).

Шкідники цибулі та часнику. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а́* (136, 137, 138), *дро́т'а́нка* (128, 129, 170) // [дро́т'а́нка цибу́л'у йі́с'т' / а ча́сник н'і́чо́го не́йі́с'т' // ча́сник по́ртиц':а / коли́ бу́р'і́е //] (170); *доу́гоно́сик* (140), *че́рв'я́чк'і б'і́л'і* (133), *цибу́л'ко́ва м'і́л'* (140), *лу́кова му́ха* (168).

Шкідники редиски та редьки. На Харківщині виявлено такі найменування: *тл'а* (131, 136, 137, 168), *мошк'а́* (128, 129), *по́пелі́ця* (140); *блоха́* (138, 170, 185) // [блоха́ лі́с'т'а зве́рху йі́с'т' і на́реді́ски / і на́ред'ки / а на́ко́р'ін'ц'а́х не́ма́ н'і́чо́го //] (170); *дро́т'а́нка* (128, 129), *слима́к* (140); *капу́с'т'анка* (185); *со́ўка* (185), *м'і́л'* (168); *чо́рне́н'к'і жу́чк'і* (133).

Шкідники картоплі. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *дро́т'а́нка* (128, 129, 131, 133, 170, 172), *дро́тик* [дро́тик / ма́ле́н'к'ий слима́к //] (138) *слиз'к'і че́рв'я́чк'і* (138); *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *ме́двѣ́дка* (128, 129, 131), *ве́дме́дка* (131), *капу́с'т'а́нка* (131, 170); *хроба́к* (128, 129, 131, 168); *со́ўка* (170, 185); *кро́т* (133), *кр'і́т* (140). Іноді спостерігаємо явище метонімічного перенесення. Так, наприклад, серед шкідників картоплі названо *гни́л'* (136, 137), яка є хворобою.

Шкідники капусти. Із цією мікрогрупою пов'язані такі номени: *ме́те́лик* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 185), *б'і́ла́н*

(131, 136, 137, 138, 169), *б'ілий метéлик* (170); *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'а́нка* (131, 170), *ведме́дка* (169); *блoхá* (136, 137, 138, 140, 172, 185), *блoшкa* (131), *тл'а* (128, 129, 138, 140, 168, 170), *комаши́н'á* (140), *мошкарá* [йак мошкарá нападé / то розвод'áт' с'іл' у вод'і і брізкayт' нéйу капýсту / посипáйут' м'іждур'áд'а дýстом чи пoп'ілом //] (170); *сoўкa* (185), *мол'* (128, 129); *жучкí* *б'іл'и* (128, 129), *жучкí* (140); *слима́к* (185).

Шкідники гороху, квасолі. На Харківщині виявлено такі найменування: *жучкí* (136, 137), *куз'кí* (128, 129, 133) // [у_з'ібраному куз'кí завод'ац':а / а так червйакí йак'іс' / цв'іл' //] (128); *червйакí* (128, 129); *орóхова зерно́ўка* (168), *горóхова зерно́ўка* (185); *метéлиц'а* (131); *попелíц'а* (168), *тл'а* (185); *саранчá* (169), *горóхова мýха* [і ў_горóхов'і / і ў_квасoл'і при_цв'іт'ін':і оц'á мýха закладáйе йа́ички // с'іменó достига́йе / достига́йе і йа́ичко // жучoк там сидíт' / йак у_комoр'і / а пoт'ім прокóсує д'ірочку і ви́лázит' // а пoт'ім закладáйуц':а йáйц'а ш'е на_стеблoв'і //] (170). Іноді до найменувань шкідників квасолі і гороху зараховують такі назви, як *цв'іл'* (128, 129) і *мохнатíн':а* [бу́ва́йе орóх мохнатíн':ам берéц':а / стр'учoк чорн'і́є / а шo_воно / хто_ його_знá //] (133).

Отже, відзначимо, що назви хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин відомі не всім діалектоносіям. Певні найменування знають лише фахівці, зокрема агрономи. Наприклад, *переспоронóз*, *аскох'ітóз*, *антракнóз*, *септар'іóз*. Проте навіть у їхньому мовленні подібні найменування часто зазнають часткових трансформацій (*переспоронóз* від літ. *пероноспорóз*, *септар'іóз* від літ. *септоріóз* тощо). Такі номени, як *ф'ітофто́ра*, *ф'ітофторóз* відомі не тільки спеціалістам, а й звичайним діалектоносіям, але для рядових мовців природнішими є форми *хв'ітофто́ра*, *хв'ітофторóз*. Узагалі під фітофторою розуміють «рід нижчих грибів класу фікоміцетів, що паразитують на картоплі, помідорах і т. ін.», а під фітофторозом — «хворобу рослин, спричинюваною фітофторою (грибами-паразитами)». Проте фітофторою називають не тільки самих паразитів, а й захворювання ними спричинюване. Таке метонімічне перенесення, у принципі, властиве й літературній мові. Своєрідна мовленнєва диференціація, залежно від професійної приналежності мовців, спостерігається й у використанні назв *слизистий бактер'іóз* і *слиз*. Уживання першої характерно для мовлення сільських спеціалістів, другої — для усіх інших діалектоносіїв. Зауважимо, що мовці не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Це нерозрізнення привело до виникнення різних метоніміч-

них перенесень. Так, наприклад, до хвороб картоплі зараховується мовцями колорадський жук (*колорац'киї жук*) (див. контекст вище), який, по суті, є прожерливим шкідником бурувато-жовтого кольору, що об'їдає листя картоплі та інших рослин родини пасльонових і завдає цим їм великої шкоди. Або, навпаки, до шкідників картоплі зараховується *гнил'* (загальна назва хвороб рослин, спричинюваних деякими видами бактерій або грибів, унаслідок якої рослина, її коренеплоди, плоди розкладаються тощо). Назви захворювань сільськогосподарських культур структурою можуть бути простими (однокомпонентними), наприклад, *зонá*, *сáжка* й ін., складеними (двослівними): *борошинíста росá*, *чóрна паршá* тощо, зрідка складними, тобто такими, що поєднують у собі кілька коренів: *хв'ітофторá*, *хв'ітофторóз*, *чорнонóжка*. Зауважимо, що двослівні найменування внаслідок дії словотвірних процесів (в основному основоскладання й універбації) часто зливаються в одну лексему: *слизистий бактер'іоз* — *слиз*, *чóрна нóжка/чóрна н'íжка* — *чорнонóжка* тощо. Може спостерігатися й просте відкидання уточнювального елемента двокомпонентної сполуки: *слизистий бактер'іоз* — *бактер'іоз*, *мóкра гнил'*, *сухá гнил'*, *шийкова гнил'* — *гнил'*, *борошинíста росá*, *лучнá росá* — *росá*. Узагалі ж найменування хвороб сільськогосподарських рослин у говірках Харківщини представлені слабо, більш вираженими є назви шкідників, хоча знову ж таки вони відомі не всім носіям тієї або іншої центральнослобожанської говірки.

2.4. ЛСГ на позначення різних періодів росту і досягання сільськогосподарських культур

Розгляньмо окремо і багату в репертуарному плані й поліінформативну в науковому відношенні лексичну групу на позначення етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин. Номінація різних періодів росту і дозрівання культивованих рослин характеризується неоднаковою деталізацією семантичного простору. Вона засвідчує наявність різної кількості елементів і має відмінності відповідно до особливостей досягання тієї або іншої культури. Проте для всіх сільськогосподарських рослин можна виділити 4 основні стадії: 1) етап появи сходів; 2) період росту (розвиток сходів, поява стебла і колоса (для зернових культур)); 3) стадія цвітіння; 4) період формування плодів і їх досягання».

Етапи росту й дозрівання жита. Прадавня економічна і культурна цінність жита для східних слов'ян є загальновідомою, тому різні періоди росту і досягання цієї рослини повсюдно і здавна